

МЕДЧУК І. В.

Донецький національний університет

СЛОВНИКОВА СТАТТЯ ЯК ОДИНИЦЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Проблеми словникової статті в українській та англійській мовах розглядаються в аспекті теорії дискурсології, зокрема енциклопедичного дискурсу. У роботі визначено основні вимоги до лінгвістичної дефініції та представлення у ній мовної інформації.

Ключові слова: словникова стаття, дефініція, структура лексичного значення, смислова структура слова.

Проблемы словарной статьи в украинском и английском языках рассматриваются в русле теории дискурсологии, в частности энциклопедического дискурса. В работе определены главные требования к лингвистической дефиниции и представления в ней языковой информации.

Ключевые слова: словарная статья, дефиниция, структура лексического значения, смысловая структура слова.

The author examines the problems of the Ukrainian and English entries in the theory of encyclopedic discourse. The main requirements for linguistic definition and language information representation in it are defined in the article.

Key words: the entry, definition, the structure of lexical meaning, the conceptual word structure.

У сучасній лінгвістиці все більшої ваги набувають дослідження словників, їх опис та класифікації за багатьма параметрами: призначенням і об'ємом, систематичності чи вибіркового характеру матеріалу, класифікації матеріалу за фонетичними формами чи по семантичній близькості тощо. Поряд з такими класифікаціями і, як правило, окремо чи незалежно від них досліджуються властивості лексичної семантики, системні властивості лексики [1:48].

Актуальність дослідження мотивується необхідністю встановлення закономірностей представлення мовної інформації у лінгвістичній дефініції словникової статті в українській та англійській мовах.

Об'єктом дослідження є українські та англійські словникові статті, а **предметом дослідження** – особливості функціонування українських та англійських статей в енциклопедичних тлумачних словниках.

Матеріалом для роботи є енциклопедичні і тлумачні словники української та англійської мов.

Розкрити значення дефініції – одна з найголовніших проблем для автора лексикографічного джерела, так як тлумачення залежить від завдань енциклопедичних і тлумачних словників. Традиційною є думка, що тлумачні словники не мають предметної частини і цим відрізняються від енциклопедичних. Але в роботах В. В. Виноградова та А. А. Реформатського послідовно розмежовуються завдання цих словників. За А. А. Реформатським у тлумачного словника та енциклопедії різні завдання, об'єкти пояснень, способи пояснень та методи подання матеріалу. Завдання енциклопедії – зв'язано (наскільки дозволяють рамки всього видання та окремих статей) розказати про те явище, яке позначено вокабулою (реєстрове словом чи словосполучення). Предметом пояснення енциклопедії є сама дійсність, жанром енциклопедичних пояснень є стаття, хоча б дуже стиснена. Інші завдання тлумачного словника. Це лаконічний систематичний опис кожного слова чи словосполучення, поданого вокабулою. Предметом пояснення є не дійсність, а відображаюче її слово. Жанр пояснення – визначення, що фіксує істотні ознаки, виходячи із певної системи [2:43].

За С. Е. Банністером та В. В. Морковкіним, зміст дефініції повинен бути точним і по можливості коротким, тобто за допомогою обмеженої кількості мовних засобів необхідно дати повну інформацію про слово. Ця характеристика повинна здійснюватись за основними ознаками та з допомогою максимально простої лексики [3:74].

З точки зору Ю. І. Погребенко, лексикографічне тлумачення представляє собою семіотичну фразеологію. Лексикограф створює штучну фразу, яка, знаходячись у взаємооднозначній відповідності з заголовочним словом, описує один із його лексико-семантичних варіантів. Інтерлінгвістичний характер такої фрази проявляється перш за все в її строгій синтаксичній побудові (будь-то речення чи словосполучення), а також у ретельному доборі лексики, щоб уникнути двозначності при тлумаченні [4:46–47].

Розмежування двох основних стратифікацій семантики слова – лексичного значення та смислу – логічно припускає виділення двох рівнів аналізу семантики слова: рівня **структури лексичного значення** – це рівень стійких, прийнятих у даному мовному колективі і нормативно закріплених словниками значень та їх складових, і рівня **смислової структури** слова, який вмещаючи у себе структуру лексичного значення і її елементи, представляє собою утворення більш

високого порядку, орієнтоване не стільки на сам предмет, позначений словом, скільки на його концептуальне сприйняття в рамках національної самосвідомості чи в рамках заданого дискурсу [5:218].

Визначимо основні вимоги до лінгвістичної дефініції та представлення у ній мовної інформації:

1. Синтаксична наповненість лінгвістичної дефініції має бути представлена реченнями (простими чи складними; повними чи неповними, але точно та лаконічно передаючи зміст дефініції інформаційно): **КОРПУСНА ЛІНГВІСТИКА** – галузь прикладного мовознавства, яка займається формуванням комп'ютерних корпусів текстів у різних мовах і спрямована на максимально об'єктивний аналіз мовних явищ в умовах реальної живої комунікації. Поява й розвиток К. л. у 70–80-ті р.р. ХХ ст. пов'язані з розвитком комп'ютерної науки. [6:268]. Перше речення – складне з підрядною частиною означення. Друге речення просте та повне. В англomовному виданні також синтаксично словникова стаття характеризується складними та простими реченнями, але простими для розуміння читачем викладеної інформації: *They may also be used to calculate the frequency of occurrence of items and, as repositories of actual instances of language use, they have a place in language teaching textbook design. Corpora rely for their effect on size.* [7:89–90].

2. Опис лінгвістичної дефініції має бути детальним, об'єктивним та конкретизованим, не перенасиченим неологізмами, архаїзмами та запозиченнями, вони не мають ускладнювати розуміння та сприйняття поданої інформації. У наведених нижче прикладах відсутні неологізми, архаїзми, запозичення, експресивна лексика та територіальні та соціальні діалектизми. Як українським, так і англomовними авторами використовується наукова лексика, що сприяє розумінню та сприйняттю терміна “корпусна лінгвістика” / “corpus linguistics [6:268]; [7:89–90].

3. Підбір паралінгвістичних засобів, що визначають внутрішню організацію письмового тексту, його “оптичний образ”, а також утворюють поле паралінгвістичних засобів тексту. У дане поле входять: графічна сегментація тексту і його розташування на папері, довжина рядка, пропуски, шрифт, колір, курсив, розрядка, підкреслюючі та відокремлюючі лінійки, топографічні знаки, графічні символи, цифри, допоміжні знаки (наприклад: №, %, +, –), засоби іконічної мови (малюнок, фотографія, таблиця, схема, креслення тощо), незвичайна

орфографія слів і розстановка пунктуаційних знаків, формат паперу, ширина полів та інші засоби, набір яких не є жорстко фіксованими і може варіюватися в залежності від характеру конкретного тексту [8:6–7].

У даних прикладах зміна розміру, використання курсиву, підкреслення, напівжирного шрифтів, великий чи малий регістр, графічні символи, цифри, допоміжні знаки (наприклад: №, %, +, –), орфографія слів і розстановка пунктуаційних знаків, формат паперу, ширина полів та інші засоби варіюються у тексті в залежності від необхідності виділити ту чи іншу частину інформації, акцентувати на ній увагу читача, підкреслити особливості тлумачення відповідного поняття. Так, О. Селіванова використовує напівжирний шрифт при зазначенні реєстрової одиниці (**ПРЯМА МОВА**) та поданні еквіваленту англійською мовою (**Direct speech**). Підкреслення автор використовує вказуючи на інші способи передавання чужого мовлення (“невласне-прямої мови”, “непряма мова”). Автори англomовного видання Keith Johnson and Helen Johnson при тлумаченні терміна “**Chomskyan linguistics**” використовує інтервали для розмежування етапів та сфер діяльності відомого ученого Н.Хомського. Кожен новий аспект має підрозділ: HISTORICAL ERAS IN CHOMSKYAN LINGUISTICS: *Syntactic Structures, Aspects, Government / binding theory, The minimalist program*, LANGUAGE AS PART OF THE MIND, DETAILS OF PRINCIPLES AND PARAMETERS, GENERAL IDEAS OF LANGUAGE, RESENT RESEARCH QUESTIONS IN LANGUAGE ACQUISITION, APPLICATION TO LANGUAGE TEACHING, BIBLIOGRAPHY. При виділенні основних принципів та параметрів автори використовують **маркери** перед початком нової думки (•) та “зірочки” (*) при акцентуванні уваги читача на основній точці зору.

4. Стислість та чіткість граматичної інформації. З метою швидкого отримання граматичної характеристики слова розроблені спеціальні системи граматичних кодів, умовні позначення. Граматичні коди вказують на частини мови, до якої відноситься відповідне слово [4:58–59]. У лінгвістичних енциклопедіях та енциклопедичних словниках (О. Селіванова. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія; Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.; Keith Johnson and Helen Johnson. Encyclopedic Dictionary of applied Linguistics; Jack C. Richards, John Platt, Heidi Platt. Longman Dictionary of Language

Teaching and Applied Linguistics) граматична інформація про реєстрове слово відсутня, так як їх метою є описати термін лексикографічно і подати його тлумачення, зважаючи на етимологію терміна, хронологію виникнення й розробки понять, аналіз дискусійних питань і ключових проблем відповідних мовознавчих дисциплін; сучасний стан дослідження, головні ознаки й типи представлених лінгвістичних реалій; їхні синонімічні й антонімічні кореляти [6:2] тощо. У тлумачних лексикографічних джерелах (Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел; Collins Cobuild English Language Dictionary) граматична інформація подана досить чітко та повно, граматичні коди та умовні позначення якої ми висвітлили в таблиці.

5. Етимологічна довідка, що розміщується відразу після граматичних відомостей [9:8] або після реєстрової одиниці.

У термінологічній енциклопедії О. Селіванової етимологія слова вказується у дужках, потім ставиться тире й пояснюється сам термін, при необхідності застосовується діахронічний чи синхронічний зріз з метою полегшення засвоєння та запам'ятовуванням читачем інформації про той чи інший термін. В англomовному ж виданні етимологія наводиться у вигляді етимологічної довідки більш детально у переважній більшості випадків.

6. Уведення енциклопедичної інформації у вигляді ремарки чи коментарію [9:9].

7. Функціонально-стилістична характеристика слова, в якому використовуються чотири види стилістичних позначок:

а) позначки, що характеризують книжну форму сучасної мови: *книжн., офіц., публіц., трад.-поет., нар.-поет., трад.-літ.*;

б) позначки, що відображають розмовну форму сучасної мови: *розм., розм.-зниж., фам., трад.-нар., нар.-розм., проф. (професійно-розмовний), жарг.*;

в) позначки, що вказують на хронологічне розшарування лексики: *застар., іст.*;

г) позначки, що передають емоційно-експресивну оцінку: *висок., схвал., ласк., шанобл., жарт., несхвал., ірон., зневажл., принизл., презирл., лайл., груб., вульг.* [9:8].

У енциклопедичних лінгвістичних лексикографічних джерелах стилістичні позначки не використовуються, тому що вони не є функціонально необхідними у даних типах словників. Проте в інших

типах (тлумачних, орфографічних, навчальних тощо) застосовуються досить активно.

8. Ілюстративні приклади як особливий тип тлумачення, який можна назвати інгерентним. Слово тлумачиться не через дефініційне, метамовне визначення, а в потоці мови, в контексті. Такі тлумачення несуть швидше інформацію про узус слова, його лексичну і синтаксичну сполучуваність, ніж про семантику слова у вузькому значенні. Ілюстративні приклади виявляють також конотативні значення слова, які часто не повністю демонструються у дефініції [10:10].

У словниковій статті приклад виступає як складний знак, що є одним із складових елементів предикативного цілого словникової статті. За своєю формою вся конструкція походить на складні судження, які А. К. Дарбіян схематично представляє таким чином: **S est ex (de ex)**, де **de** – словникова дефініція, **ex** – інгерентне тлумачення.

За характером утворення можна виділити два типи ілюстративних прикладів:

1) **приклади із літератури**, що займають важливе місце в тезаурусі мови. В Енциклопедичному словнику прикладної лінгвістики при тлумаченні терміна *language laboratory* [7:181] автор використовує приклади з наукової літератури.

2) **приклади, що створює сам автор** для демонстрації лексичного значення у мовленнєвому втіленні. Можна виділити два структурних типи ілюстративних прикладів: словосполучення і приклади [10:11].

Значення слова відображає стійкі знання про предмет та лінгвістичний спосіб його позначення. Ці знання в основних рисах закріплюються словниками. Але словник перераховує значення лінгвістичних одиниць, а не їх смисл. Семантика слова, що фіксується у філологічному словнику (“найближче значення”) вторинна, похідна по відношенню до знань про світ. Вона дає необхідну інформацію про слово і потребує певного домислення, відтворення його справжнього смислу [5:221].

У розвитку теорії словникового визначення важливе місце займає удосконалення та експліцитне вираження самих принципів адекватного лексикографічного визначення. З. І. Комарова пропонує наступні принципи: 1) експліцитність (усунення “таємної” мови опису); 2) адекватність (у відношенні певної мети); 3) множинність описів; 4) актуалізація; 5) однотипність; 6) системність. За З. І. Комаровою, до

принципів створення визначення повинні бути віднесені і критерії поняття **система**, тобто цілісність, структурність, елементність, ієрархічність, динамічність і функціональність [2:72–73]. Деякі учені вважають раціональним теоретичні принципи доповнити практичними.

Умови для розроблення словників лежать у результатах, що отримані теоретичними дослідженнями і лексикографічною практикою: 1) значна частина лексики описана у дослідженнях окремих лексичних груп; 2) теоретично семантичне поле як онтологічна одиниця, що розроблено Ю. К. Карауловим та іншими семасіологами; 3) лексико-семантична система мови відображена у систематичних лексиконах – синонімічних та антонімічних словниках [11:26–27].

Таким чином, врахування досвіду по створенню таких лексикографічних джерел, як Термінологічна енциклопедія О. Селіванової та Енциклопедичний словник прикладної лінгвістики Keith Johnson та Helen Johnson, розробленість теорії поля, дослідження окремих лексичних груп тощо дають хороші передумови для розвитку практичної ідеографії української та англійської мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караулов Ю. Н. О некоторых лексикографических закономерностях (Семиотические аспекты словаря) / Ю. Н. Караулов // Вопросы языкознания. – № 4, 1974. – М. : Наука. – С. 48–56.
2. Комарова А. И. Функциональная стилистика: научная речь. Язык для специальных целей (LSP). – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 192 с.
3. Баннистер С. Э. Аспекты описания слов в учебном толковом словаре / С. Э. Баннистер, В. В. Морковкин // Теория и практика учебной лексикографии. – М., 1988. – С. 74–76.
4. Погребенко Ю. И. Место и функции цитаты в словаре. На материале британских учебных одноязычных словарей / Ю. И. Погребенко. – М. : Изд-во МГУ, 2005. – 128 с.
5. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкіля-К, 2006. – 716 с.
7. *Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics: a handbook for language teaching* / Keith Johnson, Helen Johnson. – Oxford : Blackwell Publishing, 1999. – 389 p.
8. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : [учебн. пособ. для студ. фак. иностран. яз. вузов]. – М. : Издат. центр “Академия”, 2003. – 128 с.
9. Барахоева Ж. М. Типы лексикографической информации в “Словаре лингвистических терминов” : автореф. дис. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Ж. М. Барахоева ; Московск. гос. областной ун-т. – М., 2003. – 20 с.
10. Дарбинян А. К. Общая характеристика метаязыка толковых словарей : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / А. К. Дарбинян ; Ин-т языка им. Р. А. Ачаряна. – Ереван, 1988. – 20 с.
11. Гетман И. М. Тезаурус как инструмент современного языкознания (на материале русистики) : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / И. М. Гетман ; Ин-т Языкознания им. А. А. Потебни. – К., 1991. – 34 с.